

**РЕСЕЙ АКАДЕМИЯЛЫҚ АРХЕОЛОГИЯСЫНЫҢ
100 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН «ЕУРАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ
ИМПЕРИЯЛАРЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ПӘНАРАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ТҰРҒЫСЫНАН» АТТЫ
ЕУРАЗИЯ ДАЛАСЫНЫҢ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ
АРХЕОЛОГИЯСЫНЫҢ IV ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
КОНГРЕССІ ТУРАЛЫ**

© 2019 ж. А.С. Жүнісханов

2019 жылдың 14–21 қыркүйегі аралығында Ресей Федерациясының Бурят Республикасының астанасы Улан-Удэ қаласындағы Ресей ғылым академиясының Сібір бөлімшесінің Моңғолтану, буддология және тибетология институтында «Ресей академиялық археологиясының 100 жылдығына арналған «Еуразияның көшпелі империялары археологиялық және пәнаралық зерттеулер тұрғысынан» тақырыбында Еуразия даласының ортағасырлық археологиясының IV халықаралық конгрессі болып өтті. Еуразия даласының археологиясына арналған конгресс – іргелі ғылыми зерттеулердің қорытындыларын талқылып, талдауға арналған жиын. Конгресс тұрақты түрде ұйымдастырылып келе жатқан ірі ғылыми іс-шара. Дәстүрлі түрде өткізіліп отырған конгресс жұмысына Қазақстан, Ресей, Моңғолия, Қытай, Қырғызстан, Франция, Ұлыбритания, Венгрия және т.б. алыс және жақын шетелдерден барлығы 217 баяндама келіп түсті.

Конгресске ұсынылған баяндамалар далалық археологиялық зерттеу нәтижелерімен таныстыру, археологиялық материалдар мен жазба деректері негізінде Еуразия даласында қалыптасқан көшпелі мемлекеттердің әлеуметтік, экономикалық және саяси қатынастарын анықтауға бағытталған.

Түйін сөздер: Далалық империялар, көшпелілер, археологиялық зерттеулер, пәнаралық зерттеулер, қалалық мәдениет, ритуалды кешендер.

2019 жылдың 16–21 қыркүйек аралығында Ресей Федерациясының Бурят Республикасының астанасы Улан-Удэ қаласындағы РФА СБ Моңғолтану, буддология және тибетология институты, РФА Тарих, археология және Қиыр Шығыс халықтарының этнография институты, Татарстан Республикасы ҒА-ның А.Х. Халиков атындағы Археология институты, Қазан федералды университеті, Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, ЮНЕСКО-ның Халықаралық Орталық Азияны зерттеу институты, Моңғолтанушылардың халықаралық ассоциациясы, Моңғолия Ғылым академиясының Тарих және этнология институты, Моңғолия Ғылым академиясының Археология институты, Бурят Республикасының Білім және ғылым министрлігі, Бурят Республикасының Мәдениет министрлігі, Бурят Республикасының Ұлттық музейі және «Отан тари-

логия институты, ЮНЕСКО-ның Халықаралық Орталық Азияны зерттеу институты, Моңғолтанушылардың халықаралық ассоциациясы, Моңғолия Ғылым академиясының Тарих және этнология институты, Моңғолия Ғылым академиясының Археология институты, Бурят Республикасының Білім және ғылым министрлігі, Бурят Республикасының Мәдениет министрлігі, Бурят Республикасының Ұлттық музейі және «Отан тари-

IV Конгресске қатысушылар.

©PFA СБ Моңғолтану, буддология және тибетология институты

Participants of the 4th congress

©Institute for Mongolian, Buddhist and Tibetan Studies of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences

хы» қорының ұйымдастыруымен РФА СБ Моңғолтану, буддология және тибетология институтында «Ресей академиялық археологиясының 100 жылдығына арналған «Еуразияның көшпелі империялары археологиялық және пәнаралық зерттеулер тұрғысынан» тақырыбында Еуразия даласының ортағасырлық археологиясының IV халықаралық конгресі болып өтті (*IV Международный конгресс средневековой археологии евразийских степей «Кочевые империи Евразии в свете археологических и междисциплинарных исследований», посвященного 100-летию российской академической археологии*).

Еуразия даласының археологиясына арналған конгресс – іргелі ғылыми зерттеулердің қорытындыларын талқылып, талдауға арналған жиын. Тұрақты түрде 2009 жылдан бері ұйымдастырылып келе жатқан конгресс алғаш рет өз жұмысын 2009 жылы Ресейдің Татарстан Республикасындағы Ш. Марджани атындағы Тарих институтында бастаған болатын, содан кейінгі жылдары бұл конгресс жұмысы 2012 жылы Барнаулда (*Ресей*) және

2017 жылы Владивостокта (*Ресей*) өзінің заңды жалғасын тапты. Енді міне Еуразияның ортағасырлық археологиясына арналған IV конгресс өз жұмысын Бурят Республикасының астанасы Улан-Удэ қаласында өткізіп отыр.

Конгресстің басты мақсаттарының бірі еуразия даласының тарихын археологиялық және пәнаралық тұрғыдан зерттеу ісінің бүгінгі жағдайы, болашағы және бағыттары туралы түсініктерді қалыптастырып, зерттеудің жаңа парадигмаларын анықтауда.

Конгресс жұмысына Қазақстан, Ресей, Монғолия, Қытай, Қырғызстан, Франция, Ұлыбритания, Венгрия және т.б. алыс және жақын шетелдерден барлығы 217 баяндама келіп түсті.

Конгресс жұмысының барысында бір пленарлық жиналыс ұйымдастырылып, 6 секциялық жұмыс келесі бағыттар бойынша өткізілді: 1. Городская культура степной евразии (*Далалық еуразияның қалалық мәдениеті*); 2. «Погребальные и ритуально-культурные памятники кочевников Евразии (*Еуразия көшпелілерінің жерлеу және гурьптық-культуртік ескерткіштері*); 3. «Духовная и художественная куль-

тура народов Евразии по археологическим и письменным источникам» (*Еуразия халықтарының рухания және материалдық мәдениеті археологиялық және жазба ескерткіштері бойынша*); 4. «Реконструкция экономических, социально-политических процессов в кочевых империях и на их перифериях» (*Көшпелі империялар мен шеткері аймақтардағы экономикалық, әлеуметтік-саяси үдерістерді реконструкциялау*); 5. «Трансконтинентальная коммуникация: взаимодействие и трансформация культур, идей и технологий» (*Трансконтиненталды байланыс: мәдениеттердің, ой-пікірлердің және технологиялардың өзара әрекеттестігі және трансформациясы*); 6. «Древняя и средневековая история Евразии в исследованиях школьников и студентов» (*Оқушылар мен студенттердің*

зерттеулеріндегі Еуразияның ежелгі және ортағасырлар тарихы).

Конгресс жұмысының шымылдығын құттықтау сөздерімен ашқан Моңғолтану, буддология және тибетология институтының директоры Б.В. Базаров, Татарстан республикасының ҒА А.Х. Халиков атындағы Археология институтының директоры А.Г. Ситдиқов және Бурят Республикасының Білім және ғылыми министрінің орынбасары Г. Фомицкаялар өз сөздерінде Конгресс ғылыми зерттеу жұмыстарының нәтижелері баяндалып, Еуразияның көне мұраларын зерттеу ісінде алдағы ғылыми бағыттар қандай бағытта жылжу қажеттілігін айқындайтын ғылыми іс-шара екендігіне баса назар аударар отырып, конгресс жұмысына табыс тіледі.

Пленарлық мәжілісте алғашқы болып сөз алған т.ғ.д., РҒА

Пленарлық мәжіліс.

©PFA CB Моңғолтану, буддология және тибетология институты

General session

©Institute for Mongolian, Buddhist and Tibetan Studies of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences

корреспондент мүшесі, Н.Н. Крадин «Ішкі Азия тарихында халықтар мен империялардың динамикасы: мегажобаны жүзеге асырудың алғашқы қорытындылары» атты өзінің баяндамасында мегажоба аясында жүзеге асырылып отырған іс-шараларға тоқталып, бүгінгі күнге дейін қандай нақты нәтижелерге қол жеткізгендіктерін баяндады. Жалпы жобаның негізгі мақсаты Ішкі Азия халықтарының тарихи дамуының құрылымдық динамикасын кешенді-пәнаралық зерттеу болып табылады. Жобаны жүзеге асыру үшін археологиядан бастап деректану, фольклористика сияқты ғылым салаларын қамтып, алдағы мақсаттарға жету үшін 10 міндет қойылған. Алға қойылған мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін жоба үлкен үш бөлімге бөлінген. Бірінші бөлім «Археология және пәнаралық зерттеулер» деп аталады, бұл бөлім хронологиялық тұрғыдан Еуразияның ежелгі және ортағасырлық тарихын қамтиды. Бөлімнің нақты ғылыми бағыты Ішкі Азия халықтарының материалдық және рухани мәдениеттерінің генезисі және даму динамикасы болып табылады. Екінші бөлім «Этнология, элеуметтік антропология және политология» деп аталады, аталмыш бөлімде ортағасырлар мен жаңа замандағы Ішкі Азияның элеуметтік динамикасы мен этномәдени дамуына назар аударылған және соңғы үшінші бөлім «Дінтану, философия және деректану» деп аталады, бұл бөлімнің де зерттеу хронологиясы ортағасырлар мен жаңа заманды қамтиды.

Н.Н. Крадиннің жетекшілігімен жүзеге асырылып отырған жобаны орындау үшін Моңғолтану, буддология және тибетология институтының базасында Археология,

этнология және антропология зертханасы құрылып, барлығы 36 ғылыми қызметкер жобаны орындауға тартылған. Олардың ішінде 1 академик, 1 РҒА корреспондент-мүшесі, 9 ғылым докторы, 16 ғылым кандидаты, 4 аспирант және 5 магистрант бар.

Жылына 10-нан асса далалық ғылыми зерттеу экспедицияларын ұйымдастырған жобада, 2017–2019 жылдар аралығында барлығы 36 далалық экспедиция жүргізілген. Соның нәтижесінде 5 монография, web of science базасына кіретін журналда 17 мақала, РИНЦ базасына кіретін журналдарда барлығы 81 мақала жарияланған.

Н.Н. Крадин (Ресей, Владивосток) өз баяндамасында жоба аясында атқарылып отырған жұмыстарына жалпылама шолу жасап өтті. Жоба аясында хун империясының бүгінгі күнге дейінгі белгілі жалғыз қаласы Иволгинское қалашығында жаңадан зерттеу жұмыстарын жүргізіп, А.Г. Давыдова жасаған зерттеулер мен ғылыми тұжырымдамаларды қайта қарастыруда. Археологиялық зерттеулер қазіргі уақытта пәнаралық сипат ала бастауынан зерттеу жұмыстарының басым бөлігі радиокарбон анализін жасау, металоспектрометрия, тұрақты изотоптарды анықтауға бағыттталып отырғандығын атап өтті. Сондай-ақ, сөзінің соңында жобаның толыққанды нәтижесі жобамен аттас ұжымдық монографияда баяндалатындығын атап өтті.

Н.Н. Крадиннен кейін баяндама жасаған Ресейдегі Ұлы Петр атындағы антропология және этнография музейінің (Кунсткамера) директоры А.В. Головнев «Жинақтылық теориясындағы номодология» атты баяндамасында эт-

нографтардың көшпелілердің көшу үдерістерін тіркеудің жаңа әдістерін меңгергендігін сөз етті. Бүгінгі бізде қолданыста жүрген JPS трэкерлер, бейнекамералар және дрондар көшпелілердің қозғалыс динамикасын тіркеп, түрлі құрылғылардың көмегімен оларды визуализациялау арқылы көшпелі өмірдің қозғалыс динамикасын көре алатындығымызды, ол өз кезегінде көшпелі халықтардың дәстүрлі дүниетанымдарын тереңірек түсіну мүмкіндігіне жол ашатындығын атады.

Marsone Pierre (Франция, Париж) өзінің баяндамасында Ішкі Моңғолияда 1974 жылы табылған Қидандар дәуірімен мерзімделетін бітіктас туралы сөз қозғады. Пиэр Марссонның айтуы бойынша бұл бітіктаста ауыз екі тілді қолданыстағы қытайтілінің эпиграфикада көрінісінің ең көне үлгілерінің бірі. Бітіктаста Қидандардағы неке байланыстары, қалыңмал мөлшері туралы мәліметтер берілген, сондай-ақ, 940 жылы Қидан мемлекетінде күші жойылған сорорат (Қазақ халқындағы балдыз алу салты) салты туралы да айтылып өткен.

А.Г. Ситдигов (Татарстан, Қазан) баяндамасында Еуразияның ортағасырлық көшпелілерінің археологиясын зерттеу ісінде қазандық археологтардың жұмыстарына тоқталып, археологиялық зерттеу жұмыстарының бағыттарын баяндап, Қазан археологтарының Еуразияның ортағасырлық мұраларын зерттеу ісіне қосқан үлестеріне жан-жақты тоқталды.

Б.Ә. Байтанаев (Қазақстан, Алматы) 2013 жылы Шығыс Қазақстан облысы Үржар ауданы территориясында жол салу кезінде табылған, ғылыми және ғылыми-көпшілік әдебиетке «Үржар хан-

шайымы» атауымен енген ескерткіш туралы, кешенді зерттеу барысында табылған киім үлгілеріне жасалған реконструкция туралы баяндады. «Үржар ханшайымының» алғашқы реконструкциясын жасаған қазақстандық реставратор Крым Алтынбековтың реставрациясында кеткен кемшіліктерге тоқтала отырып, Бауыржан Әбішұлы өзінің реконструкциясын ұсынды.

Конгресс жұмысының екінші күні секциялық отырыстар өз жұмыстарын бастады. Жоғарыда айтып өткеніміздей, секциялық отырыстар негізгі алты бағыт бойынша жүргізілді. Секцияда баяндалған тақырыптар далалық археологиялық зерттеу нәтижелерімен таныстыру, археологиялық материалдар мен жазба деректері негізінде Еуразия даласында қалыптасқан көшпелі мемлекеттердің әлеуметтік, экономикалық және саяси қатынастарын анықтауға бағытталған баяндамалардан тұрды. Сондай-ақ, конференция жұмысында бұқаралық туризмнің қатты қарқынмен дамуы салдарынан археологиялық ескерткіштердің бұзылу мәселесі де қозғалды.

Конгресс жұмысында қазақстандық ғалымдар төрт баяндама ұсынды. Бірінші баяндама Б.Ә. Байтанаевтың Пленарлық мәжілісті оқыған баяндамасы. Екінші баяндама А.А. Нұржанов «Городская культура степной Евразии» (*Далалық Еуразияның қалалық мәдениеті*) атты № 1 секция жұмысында «*Религиозный синкретизм и этнознаковые функции материальной культуры средневековых городов Юго-Восточного Казахстана*» тақырыппен берілген баяндамасын ұсынды. Баяндамада далалық өркениет пен қалалық өркениеттердің тоғысар торабында орналасқан,

өркениетаралық диалогтың түзелуіне ықпалдасып әлемдік діндер мен халықтық діни-наным сенімдердің өзара үйлесім тапқан өңірі Қазақстанның оңтүстік-шығыс территориясында б.д. VI–VIII ғғ. яғни ежелгі түркілердің мемлекеттілігі орнаған уақытта орын алған тарихи-мәдени үдерістерге баға берілді.

Конгресс аясындағы қалған екі баяндама «Погребальные-ритуально-культурные памятники кочевников Евразии» (*Еуразия көшпелілерінің жерлеу және ғұрыптық-культуртік ескерткіштері*) атты № 2 секция жұмысында баяндалды. Ұжымдық ұсынылған мақаланы баяндаған А.С. Жүнісханов «Курганы с “усаами” Восточного Казахстана» атты баяндамасында Семей қаласының әкімшілік территориясына қарасты аумақта соңғы жылдары жүргізілген жүйелі зерттеу жұмыстары нәтижесінде зерттелінген “мұртты” оба туралы баяндады. Күні бүгінге дейін семантикалық мәні мен қызметі толыққанды ашылмаған “мұртты” обалардың археологиялық тұрғыдан тың жатқан аймақтардан табылып, ғылыми айналымға енгізіліп жатқан соны материалдар, осы кешендер туралы ақтандақтарымызды толықтыратындығы айтылып өтті.

Қазақстандық ғалымдар тарапынан жасалған соңғы баяндама Э.Р. Усманова мен С.В. Захаров «*Культ горы: мифологема и исторические свидетельства (восточная провинция Улуса Джучи)*» тақырыбындағы баяндамалары болды. Баяндамада Жошы ұлысының шығыс шекарасындағы Ұлытау өлкесіндегі Едіге тауының басында тұрған культтік мәні бар обаның тұрғызылуының тарихи алғышарттарын сипатта-

са, Алтын шоқы тауының үстіне салынған кешеннің Ақсақ Темірдің Тоқтамысқа қарсы жорығы кезінде пайда болғандығын, пәнаралық зерттеулер нәтижесінде оның жылу беретін құрылыс нысандары ретінде және екінші жағынан көптеген халықтардың діни-мифологиялық жүйелерінде кеңінен тараған әлемдік таудың көрінісі ретінде қарастырып бағалауға болатындығын атап өтті.

Конгресс аясында пленарлық мәжіліс пен секциялық отырыстармен қатар, тарихи-мәдени маңызды іс-шараларда ұйымдастырылды. Солардың бірі, Бурят Республикасының Ұлттық музейінде «Гунны. Империя степей» (Хунну. Тайны исчезнувших цивилизаций)» (*«Ғұндар. «Далалық Империя». (Ғұндар. Жоголған өркениеттер құпиясы)*) атты көрме жұмысының ашылу салтанаты өтті. Көрмеге Бурятия территориясынан әр жылдары Иволгинское қалашығы мен қорымынан табылған және тағы да басқа ғұн дәуірімен мерзімделетін ескерткіштерден табылған жәдігерлер қойылған. Көрмеге қойылған жәдігерлердің ішінде ғұндардың ат-арбасының элементтері конгресске қатысушылардың үлкен қызығушылығын тудырды.

Сондай-ақ, ұйымдастыру алқасы конгресске қатысушылар үшін ғұндардың Иволга қалашығына арнайы ғылыми тур ұйымдастырды. Иволга қалашығы әзірге осы қаланы зерттеуші Н.Н. Крадиннің пікірінше ғұндардың жалғыз белгілі қалашығы. Бүгінгі күнге дейін ғұндардың қалашығы деп танылып келген орындар, қайта зерттеу жұмыстырының нәтижесінде қала емес, діни-

ритуалдық қызмет атқарған орындар екендігі анықталып отыр. Зерттеу жұмыстары көрсеткендей қалашықта халық өте тығыз орналасқан, топографиялық түсірілім нәтижелері бойынша қалашықта көшелер айқын көрінеді. Өкінішке орай, қалашық федералды маңызы бар тарихи-мәдени мұра ескерткіші қатарына кіргеніменен, ескерткішантропогендік факторлардың нәтижесінде бұзылып жатқандығы байқалады.

Конгресс жұмысының қорытынды отырысында келесідей ұсыныстар айтылды:

1. Еуразия даласының ортағасырлықархеологиясының V конгрессін 2021 жылы Алматы қаласындағы Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтында өткізу;

2. Конгресс атауын «Палео-метал-ортағасыр дәуірлеріндегі Еуразия даласы археологиясының конгрессі» деп өзгерту.

Автор туралы мәлімет:

Жүнісханов Айдын Сенғалиұлы – археология және этнология магистрі, «Назарбаев Университеті» дербес білім беру ұйымы, Қазақ-тілі және түркітану департаментінің оқытушы ассистенті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан); aidyn.zhuniskhanov@nu.edu.kz

**О IV МЕЖДУНАРОДНОМ КОНГРЕССЕ СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРХЕОЛОГИИ
ЕВРАЗИЙСКИХ СТЕПЕЙ «КОЧЕВЫЕ ИМПЕРИИ ЕВРАЗИИ
В СВЕТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ И МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ», ПОСВЯЩЕННОГО 100-летию РОССИЙСКОЙ
АКАДЕМИЧЕСКОЙ АРХЕОЛОГИИ**

А.С. Жунисханов

14–21 сентября 2019 года в стенах Института монголоведения, буддологии и тибетологии Сибирского отделения Российской академии наук прошел IV Международный конгресс средневековой археологии евразийских степей «Кочевые империи Евразии в свете археологических и междисциплинарных исследований», посвященного 100-летию российской академической археологии. Конгресс, посвященный археологии Евразии, стал крупной международной научной площадкой, где обсуждаются и анализируются итоги фундаментальных исследований. На конгрессе было представлено 217 докладов ведущих ученых Казахстана, России, Монголии, Китая, Кыргызстана, Франции, Великобритании, Венгрии и др. зарубежных стран.

Представленные доклады направлены для ознакомления с итогами полевых археологических исследований, реконструирование на основе археологических материалов и письменных источников социальных, экономических и исторических взаимоотношений кочевых государств, сформировавшихся на просторах Евразии.

Ключевые слова: Степные империи, кочевники, археологические исследования, междисциплинарные исследования, городская культура, ритуальные комплексы.

**ABOUT THE IV INTERNATIONAL CONGRESS OF MEDIEVAL ARCHEOLOGY
OF EURASIAN STEPPES “NOMADIC EMPIRES
OF EURASIA IN ARCHAEOLOGICAL AND INTERDISCIPLINARY STUDIES”,
DEDICATED TO THE 100th ANNIVERSARY
OF RUSSIAN ACADEMIC ARCHEOLOGY**

A. Zhuniskanov

On September 14–21, 2019 the IV International Congress of Medieval Archeology of Eurasian Steppes, nomadic empires of Eurasia in archaeological and interdisciplinary

studies dedicated to the 100th anniversary of Russian academic archeology, was held at the Institute for Mongolian, Buddhist, and Tibetan Studies. The congress devoted to archeology of Eurasia has become a large international scientific platform where the results of basic research were discussed and analyzed. Two hundred and seventeen reports of leading scientists from Kazakhstan, Russia, Mongolia, China, Kyrgyzstan, France, Great Britain, Hungary, and other foreign countries were presented to Congress. Presented reports are aimed at capturing the results of field archaeological research, reconstruction based on archaeological materials and written sources of the social, economic and historical interaction of nomadic states formed in Eurasian steppe.

Key words: steppe empires, nomads, archaeological research, interdisciplinary research, urban culture, ritual complexes.

About the Author:

Zhuniskhanov Aidyn, Teaching assistant of the Department of Kazakh language and Turkic studies, Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan; aidyn.zhuniskhanov@nu.edu.kz

Статья поступила в номер 25.09.2019 г.